

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 1 p. 16-26, Spring 2023

Karamanlı Nizâmî Dîvânı'nda Kuşlar

Birds in The Karamanlı Nizâmî Divân

DOI: 10.5281/zenodo.8209669

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi / 07.06.2023
Article Arrival Date

Makale Kabul Tarihi / 14.07.2023
Article Accepted Date

Makale Yayın Tarihi / 31.07.2023
Article Publication Date

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Hasan ERGÜLEÇ
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

Öz

Divan edebiyatı şairlerinin hayal dünyasını besleyen kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklar içerisinde kendisine önemli yer bulan unsurlardan biri de kuşlardır. Divan edebiyatı şairleri kuşları efsanevi ve mitolojik temelli anlatıların kaynaklığı ile kullanmasının yanı sıra doğada var olan kuşları fiziki görünümü, sesi, davranışları ve beslenme alışkanlıklarından hareketle şiirin kaynağı haline getirmiştir. Özel olarak divan şiirinin karakter dünyasında yer alan âşık, maşuk, rakip ve memduh kavramları teşbih, istiare vb. benzerlik ilişkisine dayalı söz sanatları çerçevesinde kuşlarla ilintili bir biçimde kullanılmıştır.

Bu çalışma 15. yüzyıl şairlerinden Karamanlı Nizâmî'nin Dîvânı'nda Türkçe şiirlerdeki kuşları ele alış ve işleyiş yönlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Kuş kavramı Dîvân'da cins isim olarak kullanılmasının yanı sıra özel isim olarak da kullanılmaktadır. Dîvân'da tür ismi olarak kuş kavramı 8 şiirde yer almaktadır. Nizâmî Dîvân'ında özel kuş türleri arasında yer alan 11 kuş ise Bahri, Bülbül, Çil Kuşu, Doğan, Güvercin, Hümâ, İbîbik, Karga, Papağan, Tavus ve Yarasa olarak tespit edilmiştir. Şairin şiirlerinde kuş kullanımlarında özel kuş türleri içerisinde mitolojik ve efsanevi temelli kuşlardan öte genellikle çevre coğrafyasında gözlemleyebileceği kuşları doğadaki gözlemlerine dayalı kullanımı şiirler üzerinden işlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Karamanlı Nizâmî Dîvânı, Kuşlar

Abstract

There are sources that feed the imagination of Divan literature poets. One of the elements that have an important place in these resources is birds. In addition to the fact that the poets of Divan literature use birds as the source of legendary and mythological narratives, look at the source of the poem based on the physical appearance, sound, content and nutrition of birds existing in humans. In particular, the concepts of lover, beloved, competitor and memduh, which are in the character world of divan poetry, are used as simile, metaphor, etc. It has been used in relation to the birds within the framework of the rhetoric based on the marriage relationship.

This study aims to examine the handling and functioning of birds in Turkish poems in the Dîvân of Karamanlı Nizâmî, one of the 15th century poets. The concept of bird is used as a genus noun in Divan, as well as a proper noun. The concept of bird as a species name in Dîvân takes place in 8 poems. 11 birds, which are among the special bird species in the Nizami Divan, were identified as Bahri, Nightingale, Çil Bird, Doğan, Pigeon, Hümâ, Hoopoe, Crow, Parrot, Peacock and Bat. The poet's use of birds in his poems, based on his observations in nature, will be tried to be processed through the poems, rather than the mythological and legendary based birds among the special bird species.

Keywords: Divan Poetry, Karamanlı Nizâmî Dîvân, Birds

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 1 p. 16-26, Spring 2023

Giriş

Kuşlar şeklinden ve insan zihninde oluşturduğu çağrışımlardan ötürü sözlü ve yazılı edebiyatın daimi bir kaynağı konumundadır. Divan şairlerinin hayal dünyasında yer alan belirli kalıp oluşumlar bulunmaktadır. Her kavram belirli bir amaç ve hayale uygun biçimde kendisine şiirlerde yer bulur. Bu kavramlar şairden şaire kullanım miktarı açısından değişiklik gösterse de hemen her şairde belirli bir oranda kendisine kullanım imkânı görmektedir. Özellikle klasik Türk edebiyatı içerisinde İslami gelenek ile Fars, Arap kültürlerinin de tesiri ile önemli bir mozaik oluşturmuştur. Kuşlar etrafında şekillenen kültürel ve edebi birikim yeni hayaller bulma peşinde şairler için çağrışım zenginliği sağlamıştır. Kuşlar fiziki özellikleri ve yaşam alanlarıyla, divan şiirinde âşık, maşuk ve rakip için önemli bir benzetmelik olmuştur.

Bu çalışmada 15. yüzyıl şairlerinden *Karamanlı Nizâmî'nin Dîvânı'nda* bk. (İpekten,2020) Türkçe şiirlerde yer alan kuş kavramı ve kuş çeşitleri üzerine bir değerlendirmede bulunulacaktır. Divan edebiyatında kullanımı açısından kuşlar ile mitolojik, efsanevi temelli kuşlarla ilgili müstakil çalışmalar bulunmaktadır bk. (Batislam, 2007; Ceylan, 2020; Ersoylu, 2015). Çalışmada şairin kuşlara hangi çeşitlilik ve sıklıkta yer vermiş olduğu ve kuşların kullanımında nasıl bir farklılık gözettiği üzerinde durulmuştur. *Karamanlı Nizâmî Divânı'nda* yapılan tarama sonucu 11 adet özel kuş ismi tespit edilmiştir. Bu isimler Bahri, Bülbül, Çil Kuşu, Doğan, Güvercin, Hümâ, İbibik, Karga, Papağan, Tavus, Yarasa şeklindedir. *Karamanlı Nizâmî Dîvânı'nın* Türkçe şiirlerden oluşan kısmında 11 kaside ve 124 gazel bulunmaktadır. Şairin kuş kavramını 8 beyitte tür ve cins ismi, 45 beyitte özel kuş ismi olarak kullanmış olduğu tespit edilmiştir. Bu durum kuş kavramının *Nizâmî Dîvânı'nda* 53 beyitte etkin bir şekilde yer aldığını göstermektedir. Şairin kuş tercihlerinde Hümâ kuşu ve Hüdhdüd gibi mitolojik temelli kuşlar dışında özel kuş seçimlerinde daha çok sosyal yaşamın realitesi içerisinde yer alan kuşları kullanmış olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra gelenek dairesi içerisinde görece az kullanım sağlanan kuşlara da yer vermiş olduğu sosyal yaşamın aksini bizlere sunduğunu göstermektedir.

Karamanlı Nizâmî Dîvânı'nda Kuş Kavramı ve Bunların Ele Alınışı

Kuşlar, divan edebiyatı içerisinde özel isimlerle zikredilmesinin yanı sıra tür adı olarak *kuş*, *murg* ve *tayr* isimleriyle anılmaktadır (Ceylan, 2007: 19). *Karamanlı Nizâmî Dîvânı'nda* özel isim olarak kullanılan 11 kuş isminin yanı sıra şair *kuşlar*, *murğ-ı esîrûñ*, *dil murğı*, *murğ-ı pâ-besteyem*, *Murğ-ı lâhûtî* kullanımı ile de 8 şiirinde kuşları tür ismi olarak kullanmıştır. Tür ismi olarak geçen şiir örneklerinin tamamı gazel nazım şekli ile yazılmıştır.

Şöyle hayrân itdi kıddüñ servi ey Leylî-ñırâm

Kim başında yapıdı Mecnûn gibi **kuşlar** âşiyân G. 88/2

“Ey Leylâ salınımlı boyun serviyi öyle hayran etti ki kuşlar Mecnûn gibi başında yuva yaptı.”

Leylâ ile Mecnûn çift kahramanlı aşk hikâyeleri içerisinde Doğu geleneğinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Şairlerin aşıklığını tescili niteliğinde bir müesseseye sahiptir. Pek çok şiirde Kays'ın aklını yitirip Mecnûna dönüşmesi ve yaşamış olduğu hâletiruhiye ve fiziki yapı şairler için her dönemde önemli ve kuvvetli bir hayal unsuru olmuştur. Özellikle Mecnûn'un saçının sakalının birbirine karışıp çölde kafasına kuşların yuva yapması sıklıkla kullanılan bir hayaldir.

Cân u dil **murğını** şayd itmege dâm ise yeter

Dâl zülfüñ vü elif kâmetün ü mîm dehenüñ G. 58/6

“Dal gibi kaküllerin, elif gibi boyun ve mim gibi ağzın tuzak ise can ve gönül kuşunu avlamak için yeter”

Aşğın gönül kuşu sevgili karşısında esir ve tuzaklara düşen bir durumdadır. Sevgilinin güzellik unsurları âşık için daima bir tuzak ve tehlike konumundadır. Bununla birlikte Arap harflerinin şekli ve sembolik değeri, sevgilinin güzellik unsurları ile benzerlik ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmekte ve bu durum şairler üzerinde, şiirde kelime ve mana oyunları

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 1 p. 16-26, Spring 2023

yapmaları noktasında teşvik edici bir etkiye sebep olmaktadır. Âşığın gönül kuşu bir tuzağa düşecektir, ancak bu tuzak sevgilinin güzellik unsurlarının bütünü veren sevgilinin dal gibi olan zülüfleri elif gibi olan boyu ve mim gibi olan ağzı tarafından oluşturulan bir tuzaktır. Osmanlıca yazımda “dâm” kelimesi “دام” şeklinde yazılmaktadır. Şair sevgilinin güzellik unsurlarından olan saç, boyu ve ağzını mevcut bir kelime oyunu ile sembolize ederek “dâm” kelimesinin yazılışını sevgilinin zülfü, boyu ve ağzı ile oluşturulmuş bir tuzak halinde ortaya koymaktadır.

Kayd-ı tenden dili kırtar ki dirîg ola k’ola

Murğ-ı lâhûtî esîr-i kâfes-i nâsûtî G. 116/3

“Eyvahlar olsun! Vücut bağından gönlü kırtar ki ilahi alemin kuşu dünya kafesinde esir kalmasın.”

Şiirlerde kuşun fiziki kullanımının yanı sıra tasavvufi terminoloji açısından da oldukça önemli bir konumu vardır. Dünyevi âlem içerisinde kişinin ten ile olan bağının kopması ve maddi olan bu âlemden maneviye geçişte ruhun sembolize edilmesi açısından oldukça etkili bir kavramdır. Özellikle kuş motifi don değiştirme gerçekleştirilirken sembolizasyonun en temel parçalarından biridir. *Bazı Horasan erenlerinin, Hoca Ahmed-i Yesevi'nin, turna donuna (kıyafetine) girmesi de yine vilayetname'nin menkıbeleri arasındadır* (Ersoylu, 2015: 38). Hacı Bektaş-ı Velî için de kuş donuna girmesiyle ilgili *Doğrul-Baba* menkıbesi bulunmaktadır (Ögel, 1995:557).

Özel Kuş Türleri

Bülbül klasik Türk edebiyatında âşık ve maşuk arasındaki muhabbeti betimlemek açısından kullanılan en yaygın hayal unsurlarından biridir. Müstakil bir aşk hikayesi olması hasebiyle şairlerin hayal dünyasında sağlamış olduğu imkanlar açısından oldukça sıklıkla şairler tarafından yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bu durumun bir yansıması olarak da ayırt edici bir unsur olmayacak standartlıkta *Karamanlı Nizâmî Dîvânı'nda* kendisine en yoğun biçimde yer bulmuş olan özel kuş türü Bülbül'dür. Şair 24 şiirde Bülbül kuşuna yer vermiştir. Bunlardan 2'si kasidede kalan kısmı ise gazelerde yer bulmuştur. Âşıkla maşuk arasındaki muhabbeti anlatmış olduğundan bu kullanım durumu oldukça tabidir. Bülbülden sonra *Dîvânda* kendisine en fazla yer bulan özel kuş türü ise Tavus'dur. Tavus 8 şiirde yer alırken bu şiirlerin tamamı gazel nazım şekli ile yazılmıştır. Tavus'un ardından en çok yer alan özel kuş türü Papağan ve Karga'dır. *Dîvândaki* 4 şiirde yer almaktadır. Bu şiirlerin de tamamı gazel nazım şekli ile yazılmıştır. Hüma kuşu kendisine 2 şiirde yer bulmuşken diğer tespit edilmiş olan kuşların tamamı *Dîvânda* 1 şiirde kendisine yer bulmuştur. Şairin mitolojik kökenli kuş olarak ifade edebileceğimiz kuşlar içerisinde sadece Hüma ve Hüdhdüd kuşlarına yer vermiş olması dikkat çekici bir unsurdur. Şairin daha çok hayatın aktüeli ve realitesi içerisinde yer almış olan kuşları şiirlerine söz konusu etmiş olması ayırt edici bir özellik olarak düşünülebilir.

Bahri

Bahri kuşu isminden de hareketle yaşam alanı olarak denizlerde varlığını sürdüren bir kuştur. Deniz, göl, yüzmek, dalmak, güzellik vb. çağrışımlarla *Dede Korkut Hikâyeleri'nden* beri edebi metinlerimizde yer bulur (Ceylan, 2007: 47). *Nizâmî Dîvânı'nda* yer almış olan tek örnekte de Bahri kuşu denizde yapmış olduğu hareketlerle ilişkili bir biçimde ele alınmıştır.

Bahr-i medhûnde Nizâmîye nazar kıl Husrevâ

Dürr-i luţfuñ isteyüp **bahrî** gibi eyler şinâh K. 10/8

“Ey Hükümdar övgü denizinde Nizâmî'ye dikkat et. İhsanın incisini isteyip, Bahri(kuşu) gibi suda yüzmektedir”

Şair memduhunun ilgisini çekmek için ve onun ihsanına mazhar olabilmek amacıyla kendi tavri ve davranışlarını Bahri kuşunun suda yapmış olduğu hareketle eşlenik bir biçimde ele almıştır.

Bülbül/Andelîb

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 1 p. 16-26, Spring 2023

Klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde ötüşü, güle olan aşkı, görünümü sebebiyle oldukça zengin bir çağrışım dünyası oluşturan Bülbül, şairler tarafından genellikle *andelib*, *hezâr*, *sandavaç* (Devellioğlu,2013:130) gibi özel isimlerle anılmaktadır. Özel kuş türleri içerisinde yaygın biçimde yer bulmuş olan Bülbül *Nizâmî Dîvânı*'nda kendisine *bülbül*, *andelib*, *murğ-ı çemen*, *murğ-ı seher-hîz* gibi çeşitli isimlendirmelerle 24 şiirde yer bulmuştur.

Yine **dil bülbülü** başladı figân eylemege

Meger ol serv-i gül-endâm u semen-ber geliser G.18/2

“Gönül Bülbülü yine feryat figan etmeye başladı. Meğer o gül endamlı yasemin (gibi) beyaz göğüslü sevgili ortaya çıkmış.”

Âşığın gönül kuşu sevgili karşısında daima feryat ve figan içindedir. O endamı, servi ve gül, göğsü yasemin gibi olan sevgili bağa gelince bülbülün feryatları şiddetlenir. Sevgiliye vasıl olma arzusu ile hiddetlenir. Şair doğada var olan bir realiteyi sevgili ile arasında olan muhabbeti betimlemek açısından kurgulamıştır.

Her seher-geh ağlayup **bülbül** tazallum gösterür

Gül anuñ ağladuğın görüp tebessüm gösterür G. 37/ 1

“Bülbül her sabah vakti ağlayarak sızlanır. Gül, (ise) onun ağladığını görüp gülümsemektedir.”

Aşk yolunda âşık ve maşuğun yükümlülükleri vardır. Âşık sevgili yolunda daima ona vasıl olma düşüncesi ile hüznün ve keder içinde feryat figanlar eylemek de bu duruma karşın sevgili aşığa hiçbir teveccühte bulunmamaktadır. Âşığın misyonu bu feryat figan iken sevgilinin misyonu ona bir karşılık vermemesi hatta görmezden gelmesidir. Beyitte dikey ve yatay paralelizmler gül-Bülbül, tazallum-tebessüm kelimeleri ile kurulmuştur. Bülbülün misyonu olan ağlamak karşısında gül handan olup açmaktadır. Esasında doğada baharda karşımıza sıklıkla çıkan bir sahne olan Bülbülün şakıyışı ve gülün açılması şair tarafından âşık ile maşuk arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır.

Benzer durum aşağıdaki beyitte de görülmektedir:

Ağladuğuña Nizâmî n'ola yâr olsa ferah

Gül güler bülbül-i şürîdesi nâlân olıcağ G. 56/5

“Nizâmî ağladığında sevgili rahat huzurlu mesut olsa buna şaşılır mı? Gül, çılgın Bülbülü (aşığı) inleyince gülümser.”

Nice feryâd itmesün derd ile miskîn '**andelib**

Kimse görmez çün habîbine rakîbinden qarîb G. 3/1

“Zavallı Bülbül derd ile nasıl feryat etmesin? Çünkü kimse sevgilisine rakibinden yakınlık görmek istemez”

Âşık-maşuk-rakip üçlüsü gül ile Bülbülün ilişkisinde yer aldığı diken olur. Bülbül güle yakınlık sağlayamamanın vermiş olduğu keder ve dikenin güle olan yakınlığı sebebiyle daima yakınmakta ve kederlere kapılmaktadır. Klasik Türk edebiyatı içerisinde sevgili daima “en”lerle ifade edilir. Güzellikte ve mükemmellikte benzetilmiş olduğu unsur bile sevgilinin güzelliği karşısında hayran olur. Onun seviyesine erişemez. Mevcut olarak “en”lerle ifade edilen bir sevgili olunca bu sevgili karşısında aşığın çekmiş olduğu acılarda “en”lerle ifade edilir.

Ĥüsn içinde işveñi kılmaz gül-i şad-berg-i bâğ

Ĥüzün içinde nâlemi **murğ-ı seher-hîz** eyleme G. 42/5

“Hüzün ve keder ile iniltimi sabahın erken saatlerinde kalkan kuş (Bülbül) etme. Güzellikte nazımı ve edamı bağın yüz yapraklı gülü bile yapamaz.”

Beyitte sevgilinin her bir eylemine, edasına ve nesnesine karşın aşığın tutumu dikey ve paralel bir biçimde verilmiştir. Sevgilinin hüsnüne karşın aşığın hüznü, işvesine karşın nâlesi, gül-i sad-berg-i bağ olmasına karşın murg-ı seher hîz oluşu iz düşümü olarak paralel bir biçimde verilmiştir.

Çil Kuşu/Tihû-Doğan/Bâz

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 1 p. 16-26, Spring 2023

Doğan görünümü ve fiziki yeterlilikleri sebebiyle divan şiiri içerisinde yırtıcılığı ve otoritenin temsili olması yönleriyle şiirlerde kullanılmıştır. *Tîhû, sûrh-bâl, sûsek, şûsek, ferfûr, fergûr ve bûdene denilen çil kuşu etinin lezzeti ile bilinen av kuşlarından biridir. Yalnız kendisini avlamak isteyenlerin değil uçarken doğanların, yuvasındayken de yılanların tehdidi altındadır* (Ceylan, 2007: 80). Şairin *Dîvânı*'nda Çil kuşunun Doğan tarafından avlanması yönüyle söz konusu edilmiştir. Doğan ve Çil Kuşu (tîhû) şairin divanında tek şiirde ortak yer almış olduğu için tek başlıkta yer verilmiştir.

Serverâ âhir yaşağın irişe bir hadde kim

Bâz u tîhû hemdem olup şulh ide zi' b ü ğanem K. 7/30

“Ey hükümdar senin yasakların öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, Doğan ile Çil kuşu dost ve arkadaş olur. kurt ve koyun aralarında barış sağlar.”

Şair memduhunun otoritesini ve koymuş olduğu kanunların aşılabilir bir dereceye ulaştığını mübalağalı bir biçimde ifade edebilmek için doğa içerisinde avcı ve avlanan konumunda olan iki hayvan çeşidine yer vermiştir. Hükümdarın otoritesi öyle bir dereceye ulaşmıştır ki Doğanlar Çil kuşlarını avlayamadığından dost olmuş kurt ile koyun aralarında barış sağlamıştır.

Güvercin/Hamâme

Güvercinler divan edebiyatı geleneği içerisinde ötüşü ve fiziki görünümü, haberci olması yönüyle pek çok şiirde hayal zenginliği sağlamıştır. *Bugün bazı farklılıklarla hemen bütün Türk lehçelerinde yaşayan güvercin kelimesi ile birlikte divan şiirinde daha çok kebûter ve hamâm/hamâme sözcükleri kullanılır* (Ceylan, 2007: 98). *Nizâmî Dîvânı*'nda bir şiirde yer bulmuş olan Güvercin *hamâme* kavramı ile kullanılmıştır.

Çapunu koyup eger Ka'be çapısına varam

Harem **hamâmeleri** oturunca kum kum ider G. 11/5

“Eğer kapını bırakıp Ka'be çapısına varırsam, avlunun hareminin Güvercinleri oturunca kalk kalk derler.”

Sevgilinin eşiği ve semti aşık için her zaman en kutsal mekândır. Özellikle kum kum seslerinin tercihi beyitte taklid-i ahenk açısından önemli bir duyuş etkisi yaratmıştır. Kum kum tekrarı hem Güvercin'in çıkarmış olduğu ses hem de kalk kalk manasına gelmesi ile şiirde taklid-i ahenk yönünü kuvvetlendirmiştir. Bununla birlikte 6 defa m sesinin tekrarı beyit boyunca bizlere Güvercin'in çıkarmış olduğu sesin armonisini vermektedir. Ka'be üzerine kuşların ve Güvercinlerin konmadığına dair olan inanışın da şair tarafından bilindiği ve beyitte özellikle kullanılmış olduğu görülmektedir.

Hümâ

Nizâmî Dîvânı'nda özel kuş türleri içerisinde az kullanılmış olan mitolojik temelli kuşlardan biri Hümâ'dır. *Farsça olan Hümâ kelimesi devlet kuşu, saadet ve kutluluk anlamlarına gelir. Arapçası "Bulah"dır. Bazı Türk lehçelerinde Kumay, Umay şeklinde kullanılan Hümâ, Farsçada Hümâ ve Hümây, Anadolu Türkçesinde ise Hümâ ya da Hümâ biçiminde kullanılır.* (Batislam, 2002: 187) Hümâ kuşu *Nizâmî Dîvânı*'nda 2 şiirde yer alır. Bu şiirlerin ikisi de kaside nazım şekli ile yazılmış ve memduha övgü yapılması amacıyla yazılmıştır. Hümâ'nın otorite sembolü ve devlet kuşu olması sebebiyle şairin memduh için bir övgü malzemesi olarak bulunması oldukça tabidir. *Kasidelerde övülen ve övülenle ilgili hemen her şey birer hümâ-sâyedir (hüma gölgesi)* (Ceylan, 2007: 121).

İzz ü celâl içinde Süleymân-ı vâkıd olur

Her mür üzre kim şalâsin sâyesin **hümâ** K. 1/8

“İtibar ve azamette zamanın Süleyman'ı olur. Her karıncanın üzerine Hümâ gibi gölgesini salar.”

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 1 p. 16-26, Spring 2023

Hız. Süleyman klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde iktidar ve otoritenin en temel sembollerinden biridir. Peygamberliği döneminde dünyanın tamamını fethetmiş olup, kuş dili bilmektedir. Doğadaki unsurları ve ruhani varlıkları kontrol etme özelliğine sahiptir. Mür kullanımı ile Hız. Süleyman'ın karınca ile olan kıssasına telmih yapılmıştır. Şair hükümdarın otoritesine övgüde bulunmak için zamanın Süleyman'ı olduğunu ve Hümâ gibi olan gölgesini etrafa salmış olduğunu ifade etmektedir.

Biñ haşmet-i Süleymân bir mûra vire Yezdân

Ger himmetüñ **hümâsı** üstine bırağa zıll K. 6/22

“Allah Hız. Süleyman'ın bin haşmetini bir karıncaya verir. Eğer Hümâ kuşu üzerine gölgesini bırakırsa.”

Bu beyitte de Hümâ kuşunun gölgesi üzerine düşen kişinin iktidar ve otorite sahibi olacağına dair inanışa göndermede bulunulmuştur. Şair iki şiirde de memduhuna övgü maksadı ile Hümâ kullanımında bulunmuştur. Bu durumu Süleyman'ın karınca ile olan münasebeti ile ilişkili bir biçimde ele almıştır. Aynı zamanda zıll kelimesi ile hükümdarların zıllullah yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olması yönüyle ilgili olarak çağrışımlar sağlanmaktadır.

İbibik/Hüdhüd

İbibik bir diğer ismi ile Hüdhüd kuşu klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde genellikle Hız. Süleyman'ın haberci kuşu olması yönüyle söz konusu edilmiştir. Şairin nadir olarak şiirlerinde yer vermiş olduğu efsanevi kuşlardandır. *Hüdhüd, Hız. Süleyman'ın güneşe tapan Sebe melikesi Belkıs ile olan mektuplaşma ve haberleşme görevini yerine getiren kuştur* (Turan, 2014: 31). *Nizâmî Dîvânı*'nda bir şiirde yer almış olan İbibik *hüdhüd-i cân* kavramıyla kullanılmıştır.

Didüm hüsn iline kimdür Süleymân

Çağırdı **hüdhüd-i cân** didi bu bu G. 91/4

“Dedim güzellik ülkesine Süleyman kimdir? Can Hüdhüdünü çağırdı ve bu bu dedi”

Beyitte Hüdhüd kuşunun Hız. Süleyman'ın haberci kuşu olması münasebetiyle yapılan çağrışımın yanı sıra bu bu ikilemesi ile hem işaret zamiri kastedilmiş hem de ses karşılığı olarak taklid-i ahenk ile Hüdhüd kuşunun çıkarmış olduğu sesin edası yansıtılmıştır.

Karga/Zâğ/Gurâb

Karga klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde genellikle sesinin çirkinliği ve beslenme alışkanlığındaki olumsuz durumlardan hareketle aşık ile maşuk arasındaki rakip ile eşlenik bir biçimde konumlandırılır. Ses yönü ile bülbülün hoş ve edalı sesi karşısında çirkin bir konumda olması yönüyle olumsuz nitelermeler yapmak ve karşılaştırmalar sağlanmak amacıyla kullanılmıştır. *Nizâmî Dîvânı*'nda 4 şiirde kendisine yer bulmuş olan karga, *Karga, Zâğ ve Gurâb* isimleriyle anılmıştır.

Haţtuñ üstinde gören zülfüñi ey bülbül-i cân

Dum-ı tâvûs şanur **perr-i gurâb** üstinde G. 94/4

“Ey gönül Bülbülü zülüflerini ayva tüylerinin üstünde gören, Tavus kuşunun kuyruğu üzerine Karga kanadı gelmiş sanır.”

Zülf sevgilinin güzellik unsurlarının daimî bir örtüsü ve engelleyicisi konumundadır. Âşığın sevgiliye vasıl olması ve onu görmesini engeller. Âşık için bir tuzak konumundadır. Beyitte zıtlıklardan hareketle leff ü neşr kurulmuştur. Sevgilinin hattı-dum-ı tâvûs, zülfü-perr-i gurâb arasında ilişki bulunmaktadır. Zülfün ve Karganın renk açısından kara olması da bu yön ile bir çağrışım zenginliği sağlamıştır. Güzellik açısından Tavus'un kuyruğu olumlu tarafı temsil ederken Karga kuyruğu olumsuz tarafı karşılamaktadır. Aynı zamanda eski dönemlerde bağ ve bostanın hayvanlar tarafından talan edilmemesi için Karga ölüsü ve kanadı asılması geleneğine de bir göndermede bulunulmuştur.

Zâhidün meyl itmedüğü la'lüne

Bu ki tûñi şu mesin **zâğ** istemez G.45/4

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 1 p. 16-26, Spring 2023

“Zahidin meyletmediği dudaklarına (şaşmamak lazım). Ki Papağanın yiyeceğini Karga istemez.”

Karga ile Papağan'ın beslenme alışkanlıkları arasındaki zıtlıklar beyitte zahit ile aşkın arasındaki farkı betimlemek açısından kullanılmıştır. Kargaların leş yeme durumu ve Papağan'ın şeker ile beslenip konuşma eğitiminin verilmesi bu hayalin kurulmasında etkili olmuştur. Zahid'in karakteristik olarak dini bir meta olarak görmesi, ibadetini haktan öte çevre için yapması ve riyakâr bir karaktere sahip oluşu klasik Türk edebiyatı içerisinde rind-meşrep karaktere sahip olan şairlerimizce daima eleştirilen bir konu olmuştur. Bunun yanı sıra sevgilinin dudağının şirin, şeker-leb olması durumu da papağanın sevgilinin dudağına meyletmesinin temel sebebidir.

Ne bilür hâlümü 'ışkuında rakîb ile benüm

Bilmeyen kışşasını bülbül ü zâğ u kafesün G. 59/6

“Karga ve Bülbül'ün hikayesini bilmeyen, aşkında rakip ile benim halimi ne bilir.”

Karga ile Bülbül şairlerimiz tarafından zıtlık kurmak amacıyla sıklıkla kullanılmıştır. Âşık bir Bülbül olarak rakip konumundaki Karga'nın bağda bulunmasından daima rahatsızdır.

Ko zâğa şüm hayâli maḥaldür sen ey nigâr

Öykünme çam ağacına serv-i bülend ile G. 105/6

“Ey güzel sevgili sen uğursuz Kargaya uğursuz hayalleri bırak. Servi gibi boyunla çam ağacına özenme.”

Karga rengi ve olumsuz çağrışımları ile Doğu kültüründe genellikle uğursuzluğun sembolü olarak kullanılmıştır. Sevgilinin boyu ince uzun yapısı ve estetik görünümü ile daima bir servi ağacı gibidir. Çam ağaçlarının belli noktalardan biraz dallı budaklı olması ve serviye kıyasen biçimsiz olması şairin sevgiliye sen servi gibi ince uzun edalı ve salımlı iken çam ağacına özenme demiştir. Çam ağacı kullanımı kargaların yuvalarını çam ağaçlarına yapmasından kaynaklı bir durumdur. Ko zâğa kelimesi ile çam ağaçlarında bulunan kozalakların çağrıştırılması da ihtimal dâhilindedir.

Papağan/Tûtî

Papağan tüyelerinin renkli görünümü, konuşulanları tekrar edebilme yeteneği ve beslenme alışkanlıkları ile şiirimizde oldukça sık yer alan bir kuş türüdür. Şairler şiirdeki hünerlerini övmek maksadıyla Papağan kavramından faydalanmışlardır. *Şiirimizde tûtî ve bebgâ isimleriyle anılmaktadır* (Ceylan, 2007: 194). *Nizâmî Dîvânı'nda* 4 şiirde papağan ile ilgili kullanıma yer verilmiştir. Bu şiirlerin tamamında *tûtî* kavramı ile şiirlere konu olmuştur.

Âhenîn ḥabse esîr eyledi tûtîyi felek

Ḳoyuban la'lüni meyl itdüğü için şekere G. 102/4

“Felek, Papağanı dudaklarını bırakıp şekere meylettiği için, demirden hapse esir etti.”

Papağanlar şekere düşkün olmalarından ötürü onlara karşı bir tuzak kurulurken şeker kullanıldığı bilinmektedir. Bu geleneği bilen şair durumu güzel bir sebebe bağlayarak Papağanın tuzağa düşüp kafese hapsedilmesini sevgilinin la'l gibi olan dudaklarını bırakıp şekere yönelmesine sebep göstermiş ve hüsn-i ta'lil sanatı yapılmıştır. Aynı zamanda sevgilinin dudaklarının şeker-şîrin leb olarak bilinmesi de çağrışım zenginliği sağlamaktadır.

Bülbüle guşsa vü gam tûtîye derd ile elem

Şeker ü gül meges ü ḥâre zihî ḥayf zihî G. 119/8

“Bülbüle keder ve gam, Papağana sıkıntı ve keder, şeker ve gül, diken ve sineğe yazık ki ne yazık!”

Âşkın sevgiliye ulaşma yolunda çekmiş olduğu sıkıntıların içerisinde en çok keder veren durumlardan biri de rakip ve rakibin sevgiliye olan yakınlığıdır. Âşık Bülbül olduğunda sevgili gül rakip ise diken olur; âşık Papağan olduğunda sevgili şeker rakip ise sinek olur. Bu

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 1 p. 16-26, Spring 2023

durumlar içerisinde âşığı üzüntüye düşüren en temel durum âşık sevgilinin yakınına bile yaklaşamazken rakibin sevgilinin daima yakınında olabilmesidir. Beyitte dikey ve yatay biçimde Bülbül-gül-hâr, tûtî-şeker-meges kelimeleri arasında paralelizim kurulmuştur.

Nazm dāmına şeker saçdı Nizâmî dâne

Ki meger şayd ide sen **tûtî-i şeker-şikenî** G. 120/10

“Nizâmî nazm tuzağına tane tane şeker saçtı. Ki sen tatlı sözler söyleyen Papağanı avlayabilsin”

Şair kendi nazm yeteneğini ve sözlerini birer şeker tanesine benzeterek fahr etmekte; Papağan gibi tatlı sözler söyleyen sevgiliyi tuzağına düşürebilmek için bu tatlı sözlerle kurulu şiirleri yazdığını ifade etmektedir. Papağanların şeker ile eğitilmesi ve yakalamak için kurulan tuzaklara şeker konulması geleneğine bir göndermede bulunulmuştur.

Tavus

Tavus kuşu heybetli görünümü, tüylerinin rengi ve kuyruğunun güzelliği ile şairlerce sıklıkla sevgili ile ilişkili bir biçimde ele alınmıştır. *Takdis edilen güzelliği sebebiyle Türkler Tanrı kuşu, alakuş veya gelin kuşu da derler. Hindistana özgü bir türüne Farslar fisâ adını verirler. Güzelliği ile görenleri kendisine hayran bıraktığı için cennet kuşu kabul edilir* (Ceylan,2007: 227). *Nizâmî Divanı*’nda Tavus kuşu 8 şiirde yer almaktadır. Şiirlerin tamamı gazel nazım şekli ile yazılmıştır. Sevgiliyi betimleyen unsur olarak kullanılmasından ötürü şiirlerin tamamının gazel olması olağan bir durumdur.

Müntehâ kâddinüñ üstinde Nizâmî toğrusı

Sidre tāvusına beñzer kākül-i müşkîn-i dost G. 5/9

“Nizâmî doğrusu, Münteha gibi olan boyunun üstünde, sevgilinin misk kokulu kakülü Cebrail’e benzer.”

Sidretü’l-Müntehâ Miraç gecesi Hz. Peygamber’in Cebrail ile yapmış olduğu yolculukta Cebrail’in varmış olduğu ve ulaşabildiği son noktadır. Bu yön ile kişinin varabileceği son nokta olması hasebiyle genellikle sevgilinin boyu ile ilişkili bir biçimde ele alınır. Beyitte sevginin boyunun uzunluğu yönü ile le alınmış bunun yanı sıra sevgilinin misk kokulu saç Cebrail ile ilişkili bir biçimde beyitte yer almıştır.

Cân u dil şürîde vü hayrân olur **tāvus-vār**

Vech büstânında çün zülf u ruḥı dum gösterür G. 37/4

“Suret bahçesinde saç ve yanak, Tavus kuşunun kuyruğu gibi boy gösterince, gönül ve can hayran ve perişan olur.”

Bilindiği üzere kuşlar aleminin eda ve güzellik bakımından en çekici kuşlarından biri Tavus kuşudur. Kuyruğu, tüylerinin güzelliği ve sorgucu ile adeta güzelliğin timsali olabilecek bir konuma sahiptir. Ancak sevgilinin güzelliği karşısında Tavus kuşu bile tutkun, perişan ve hayran bir halde kalmaktadır. Bunun yanı sıra tavus kuşunun fizyonomisinde kuyruk yapısının üzerindeki beneklerin göz ile olan benzerliği bizlere beyitte yer verilmiş olan bakış ve nazarların tesirini hissettirmektedir.

Hâlün ol Hindü ki Rüm ilinde tütmişdur vaṭan

Zülfün ol **tāvūs** kim gülşende olmuşdur muḳîm G. 74/6

“O Hintli benim Rum ülkesinde yurt edinmiştir. O Tavus ki gül bahçesinde zülfünle daimî ikamet eden olmuştur.”

Tavus kuşunun köken bakımıyla Hindistan’a özgü bir kuş oluşu ve sevgilinin beni ve zülfünün siyah olması Hintli fizyonomisi ile ilişkili bir biçimde ele alınmıştır. Halin siyah bir biçimde Rum ilini vatan tutması esasında Rum kavramı ile sevgilinin beyaz olan ten yapısına yapılan bir göndermedir. Sevgilinin zülfü görünümü itibarıyla Tavus kuşu ile ilgili bir çağrışım sağlamaktadır.

Pek çok beyitte sevgilinin zülfünün Tavus ile bir arada verilmesi esasında Tavus kuşunun cennetin bekçisi görevinde iken şeytan tarafından yılan kılığında kandırılması sonucu

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 1 p. 16-26, Spring 2023

Adem ve Havva ile birlikte cennetten kovulması ile ilgili çağrışım sağlamaktadır. Sevgilinin siyah zülüfleri kıvrımlı yapısı ve sevgilinin bir hazine gibi olan suretinin bekçiliğini üstlenmesi yönüyle yılan ile ilişkili bir biçimde şiirlerde işlenmiştir.

Yâ Rab ol turre ne **ṭāvūs-ı mükerrermdür** kim

Ravza-i gülşen-i Cennetdür anuñ cilve-gehi G.119/5

“Ya Rabbi o alna düşen saç ne muhterem bir Tavus’tur ki, onun gezinti yeri cennetin gül bahçesidir.”

Yarasa/Huffâş

Yarasa şiirlerde genellikle görünümü ve sesinin çirkinliği sebebiyle tezat oluşturmak ve rakibi tanımlamak amacıyla olumsuz bir olgu ele alınırken kullanılmaktadır. *Şiirlerde huffâş, şebgîr ve şebpere adlarıyla geçen yarasaya Araplar vatvat, Farslar bîvâz, hüyük, Murg-ı İsâ, müş-ı kûr, şebânûr, şeb-bâze ve şeb-perek de derler. Yarasa bir memelidir. Ancak klasik sözlüklerimiz ve şairlerimiz ‘yarasa kuşu’ ve ‘murg-ı huffâş’ tabirleri ile kuşlar arasında kabul ederler.* (Ceylan, 2007: 242-244). *Nizâmî Dîvânı*’nda bir şiirde kullanılmış olan Yarasa *huffâş* tabiri ile yer almıştır. Yarasaların ışık karşısında rahatsız olma durumu ile ilişkili bir biçimde beyitte kendisine yer bulmuştur.

Ey Nizâmî ol şanemden kaçsa zâhid tañ degül

Neylesün **huffâşdur** hürşîd-i tâbândan kaçar G. 26/7

“Ey Nizâmî zahid o put gibi güzel olan sevgiliden kaçsa buna şaşılır mı? Ne yapsın Yarasadır. Parlak güneşten kaçar.”

Sevgili hissiz donuk oluşu ve kusursuz bir fiziki yapıya sahip olmasından ötürü güzellik yönüyle putla ilişkilendirilmektedir. Sevgilinin sureti daima parıldayan bir güneş gibidir. Zahid ise riyakâr yapısından ötürü eleştirilmekte beyitte huffâş-zahid, sanem-hürşîd-i tâbândan kelimeleri arasında kurulan ilişki sebebiyle leff ü neşr sanatı yapılmıştır. Zahidin sevgiliden kaçması Yarasanın güneşi görünce kaçması hayali ile betimlenmiştir.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 1 p. 16-26, Spring 2023

Sonuç

15. yüzyıl şairlerinden olan *Karamanlı Nizâmî Dîvân'ında* kuş, tür ismi ve özel kuş türü olarak 53 beyitte işlenmiştir. *Nizâmî Divanı'nın* hacmine kıyasen şairin kuşlara şiirlerinde oldukça etkin bir biçimde yer vermiş olduğunu göstermektedir. Kuşlar tür ismi olarak 8 beyitte bulunmaktadır. Bu şiirlerin tamamı gazel nazım şekli ile yazılmıştır. Şairin tür ismi olarak kullanmış olduğu beyitlerde *kuşlar*, *murğ-ı esrîüñ*, *dil murğı*, *murğ-ı pā-besteyem*, *Murğ-ı lāhūtî* kelimeleri ile şiirlerde yer aldığı görülmektedir. Özel kuş türü olarak ise 47 beyitte kullanım gerçekleştirilmiştir. Bu şiirlerden 41 tanesi gazel 6 tanesi kaside nazım şekli ile yazılmıştır. Kaside nazım şeklinde söz konusu edilen kuşlar, Hümâ, Bahri, Bülbül, Doğan, Çil Kuşu'dur. Şairin özel kuş türleri içerisinde değerlendirdiğimiz kuşlardan efsanevi ve mitolojik kuşlar kategorisinde yer alabilecek kuşlar içerisinde sadece Hüma ve Hüdhdüd'e yer vermesi dikkatleri çeken bir unsur olmuştur. Şair 11 kuş içerisinde 2'sini mitolojik kökenli 9 kuşu doğada gözlemlenebilecek hayatın aktüelinde yer alan kuşlardan tercih etmiştir. Şiirlerde kuşların seslerini taklid-i ahenk öğeleriyle kullanması, söz sanatları ile doğada hayatın realitesi içerisinde gerçekleşen unsuru şiirinin konusu etmiş olduğunu göstermektedir. Nizâmî kuş kullanımlarında memduhuna övgü yaptığı şiirlerde genellikle mitolojik ve efsanevi temelli kuşları kullanırken sevgili ile olan muhabbeti ve rakibi nitelerken doğadaki unsurları ve gözleme dayalı birikimlerini şiirine yansıtmıştır.

Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi

Year: 1 - Number: 1 p. 16-26, Spring 2023

KAYNAKÇA

- Batıslam, Hanife Dilek (2002). "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: HÜMÂ, ANKA VE SİMURG", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 1, s. 185-208.
- Ceylan, Ömür (2007). *Kuşlar Divanı-Osmanlı Şiir Kuşları*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 30. Baskı.
- Ersoylu, Halil (2015). *Türk Kültüründe Kuşlar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İpekten, Haluk (2020). *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*, Kültür Bakanlığı E-kitap e- kaynak: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-265523/karamanli-nizami-divani.html> [Erişim Tarihi: 18.06.2023].
- Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi, Cilt II*, Ankara: A.K.D.T.Y.K. T.T.K. Yayınları.
- Turan, Muhittin (2014). "Ahmedî Divanında Kuşlar", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.7, s. 23-37.